

Ústřední matice školská v letech 1918–1951

Karel Řeháček

Ve sborníku *Paginae historiae* vyšla v roce 1993 studie Alexandry Špiritové s názvem *Ústřední matice školská v letech 1880–1919*.¹ Její autorka, dlouholetá pracovnice Státního ústředního (dnes Národního) archivu se počátkem 60. let minulého století podílela na inventarizaci archivního fondu Ústřední matice školská (ÚMŠ). Dějinám tohoto významného českého spolku, zaměřeného především na péči o české školství v národnostně smíšených oblastech, věnovala výše zmíněnou práci. V ní se zaměřila na vylíčení národnostních poměrů v Českých zemích v poslední třetině 19. století, popsala důvody vzniku regionálně zaměřených školských matic a podrobně se věnovala zejména vzniku ÚMŠ v roce 1880. Její vývoj chronologicky rozdělila na pět období a ve své studii se věnovala nejstaršímu z nich, období let 1880–1919. Podle autorky se jednalo o období, které je nejen časově nejrozsáhlejší, ale také v něm byla činnost ÚMŠ „nejvýznamnější pro české menšinové školství za celou dobu jeho trvání“.²

Autor předkládané studie se zabývá problematikou českých menšin a česko-německého soužití v oblastech západu a jihozápadu Čech.³ Při studiu archivního fondu Ústřední matice školská v Národním archivu v Praze se seznámil se zmiňovanou studií A. Špiritové a po konzultaci s ní navštívil tam, kde autorka svoje badatelské aktivity na tomto tématu přerušila.

¹ Špiritová, Alexandra. *Ústřední matice školská v letech 1880–1919. Paginae historiae 1, 1993, s. 178–195.*

² *Tamtéž, s. 183.*

³ *Z nejvýznamnějších autorových prací k těmto tématům srov. monografii Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938. Plzeň 2002, 169 s., sborníkové studie Česko-německé soužití na jihozápadě Čech 1880–1938. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31, 2002, s. 217–242; Národní jednota pošumavská (1884–1951). In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. Šenov u Ostravy 2003, s. 221–244; Národní jednota pošumavská v Plzni. In: Dějepis XVIII (Sborník katedry historie PeF ZČU Plzeň), Plzeň 2000, s. 73–83; Dr. František Lukavský a Plzeňsko. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis společnosti přátel starožitností 38/108, 4, Praha 2000, s. 213–221.*

Vznikla tak studie, která mapuje vývoj ÚMŠ v dalších etapách její existence, tedy v období 1918–1951. Vzhledem k návaznosti na práci A. Špiritové pokládá autor za nadbytečné uvádět informace, které studie z roku 1993 již obsahuje. To se týká především okolností vzniku ÚMŠ, jejich cílů, organizační struktury spolku a jeho správního vývoje v letech 1880–1918. Na základě studia archivních pramenů a odborné i popularizační literatury se studie zaměřuje na období po první světové válce až do ukončení existence ÚMŠ počátkem 50. let minulého století. Zejména v popřevratovém období let 1918–1919 se však studie nutně prolíná s prací A. Špiritové, což se odráží i v chronologickém přesahu obou prací.

Období 1918–1938

Po vzniku Československé republiky nastaly i v oblasti národního školství rozsáhlé a z hlediska ÚMŠ převážně pozitivní změny. Období let 1918–1938 se proto dá bez nadsázky nazvat nejúspěšnější etapou existence ÚMŠ. Změnilo se především společenské klima a tím i postoj politické reprezentace nově vzniklého státu k české menšině a českým národním spolkům. Starosta ÚMŠ Jindřich Metelka, který stanul v čele Matice v roce 1912, se stal klíčovým činitelem poválečné školské reformy, viceprezidentem zemské školní rady a hlavním tvůrcem popřevratové školské legislativy. Z okruhu Metelkových spolupracovníků vyšel popud k nové úpravě některých školských otázek, obzvláště menšinového školství. Dne 3. dubna 1919 byl přijat zákon č. 189/1919 Sb., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích (tzv. Metelkův zákon). Podle tohoto zákona mohla být zřízena veřejná menšinová škola v každé obci, kde žilo podle tříletého průměru nejméně 40 školou povinných dětí, ve výjimečných případech jich stačilo pouze 30. Menšinové školy byly zřizovány zemskou školní radou (ZŠR) bez možnosti obce resp. místní školní rady jakkoliv do procesu zřizování vstupovat. Odpadly tím časté obstrukce ze strany Němci ovládaných obcí a rovněž do té doby diskriminující výslechy rodičů a komisionelní řízení. Vzhledem k tomu, že zřizovatelem škol byla ZŠR, nepodléhaly totiž místním ani okresním školním radám, které dříve – ovládaný německou většinou - znamenaly největší překážku rozvoje českého školství. Každý vlastník nemovitosti byl povinen propůjčit své místnosti pro potřeby menšinových škol, nebylo-li tím ohroženo jeho vlastní bydlení či živnost. Soukromým školám bylo v okamžiku jejich zřízení přiznáno právo veřejnosti, takže byly postaveny na roveň veřejným školám.

Z hlediska národního školství se jednalo o výrazně pozitivní posun v porovnání s dosavadním stavem. Ani Metelkův zákon však neřešil problé-

my národního školství beze zbytku a nedokázal zajistit možnost výuky v mateřském jazyce pro všechny žáky. A tak v místech, kde se nenašel zákonem požadovaný dostatek školou povinných dětí jedné národnostní skupiny, i nadále zajišťovala jejich vzdělávání soukromá škola, ovšem již automaticky s právem veřejnosti. To znamenalo, že měla možnost vydávat státem uznávaná vysvědčení, žáci mohli přecházet z jedné školy na druhou bez rozdílových zkoušek, učitelům se započítávala doba strávená v soukromých školách do služného, platového a funkčního postupu. Metelkův zákon byl novelizován zákonem č. 295/1920 Sb. z 9. dubna 1920, o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích, a zákonem č. 292/1920 Sb. z 9. května 1920, o školské správě. Těmito zákony bylo upraveno zřizování státních menšinových škol, které byly po jistém váhání podřízeny přímo zvláštnímu oddělení při ministerstvu školství a národní osvěty.⁴ Na ministerstvu bylo zřízeno zvláštní oddělení menšinových škol, v jehož čele stanul přední menšinový pracovník a dlouholetý tajemník ÚMŠ Jan Dvořák. Další významní představitelé ÚMŠ pracovali v zemské školní radě (ředitel František Bělehrádek) nebo v zemském výboru (jednatel Jan Hocke).

Na základě poválečné školské legislativy se skoro všechny mateřské (tj. soukromé) obecné školy staly veřejnými, byly převzaty do státní správy (tzv. postátnění) a v prvních letech po vzniku Československa dosáhl počet nově vzniklých českých veřejných menšinových škol dosud nevidaného počtu (jen do roku 1921 vzniklo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na 800 českých veřejných obecných škol). Ve výčtu výše uvedených legislativních kroků a úspěchů by se zdálo, že ÚMŠ ztratila po roce 1918 smysl své existence. Vždyť na základě Metelkova zákona se Matice zbavila starostí s vydržováním převážné většiny obecných škol a mnozí se domnívali, že v osvobozeném národě zbaveném německé nadvlády nebude ÚMŠ již třeba a že se o české školy postará sám stát. Tyto úvahy

⁴ *Problém spočíval v tom, že do školské legislativy poměrně negativně zasáhl zákon č. 126/1920 Sb. z 29. 4. 1920, o župním zřízení. Prvním legislativním počinem, kde bylo této právní normy využito, byl právě návrh zákona č. 292/1920 Sb., o školské správě. V původním návrhu zákona byla v souladu se zákonem č. 126/1920 Sb. pravomoc ve věcech národního školství přesunuta z gesce zemských školních rad na budoucí župní školní rady. Proti tomu vystoupil při projednávání zákona poslanec Národního shromáždění a přední menšinový politik František Lukavský s protinávrhem, podle něhož měla být v oblasti školství a osvěty zachována zemská autonomie. Lukavského protinávrh sice Národním shromážděním neprošel, ale původní legislativní návrh byl alespoň novelizován v tom smyslu, že menšinové školy byly od 1. 1. 1921 podřízeny přímo ministerstvu školství a národní osvěty.*

se však ukázaly být značně nerealistickými, naděje na to, že stát bude garantem výuky každého žáka v jeho mateřském jazyce, se nenaplnily, a tak soukromé školy (české vydržované ÚMŠ a německé v péči spolku Deutscher Kulturverband, který nahradil po válce zaniklý Schulverein) byly v Československu realitou i v popřevratovém období.

Na své první poválečné valné hromadě konané 26. února 1919 vyjádřili přítomní členové ÚMŠ radost ze vzniku Československa slovy: „Srdce naše naplňuje vděčná radost, že naši bratři, naši českoslovenští vojínové a zápasníci za hranicemi i v naší vlasti, rozbili pouta, která nás svírala. Děkujeme jim za desetitisíce dítek v matičních školách vykoupení čekajících, děkujeme jim za desetitisíce dítek ve školách nečeských, děkujeme jim za utiskované české rodiče, ustarané matky a zmrzačené otce.“⁵ Jako hlavní úkol své poválečné činnosti si Matice vytýčila působit po boku státu všude tam, kde nebyly splněny podmínky pro vznik veřejných národních škol. ÚMŠ zakládala soukromé menšinové obecné školy v obcích s nedostačným počtem žáků, potřebných ke zřízení veřejné školy, ale především zaměřila své úsilí na vybudování základny pro jejich dlouhodobě dostačující počet. Touto základnou byla síť mateřských škol a opatroven, které umožňovaly přípravu dětí na budoucí školní výuku v jejich mateřském jazyce a které se staly jedním z hlavních nástrojů proti odnárodňování českých dětí. Matice tak po válce podstatně rozšířila své cíle, plynoucí z dosud platných stanov. Proto na valné hromadě konané 18. prosince 1921 došlo k jejich změně, jež umožňovala podstatně širší záběr matiční činnosti.⁶ ÚMŠ se mnohem více zaměřovala nejen na zřizování a vydržování soukromých mateřských škol a opatroven, ale pečovala také o vyšší vzdělání absolventů českých obecných škol. To bylo v národnostně smíšeném území opět velmi důležité jako obrana před odnárodňováním českých dětí: po ukončení obecné školy totiž neměly často jinou možnost než přejít do německých měšťanských či jiných německých vyšších škol. A tak ÚMŠ zřizovala matiční měšťanské, rodinné a odborné školy, gymnázia či internáty, které umožňovaly českým dětem získat navazující vyšší vzdělání v mateřském jazyce. Pečovala o útulky, vytvořila funkční systém stipendií a nejrůznějších podpor, které přispívaly k lepší dostupnosti vyš-

⁵ Národní archiv (NA), ÚMŠ Praha, kart. 60, zpráva z valné hromady z 26. 2. 1919.

⁶ Tamtéž, kart. 334, § 2 Stanov z 15. 3. 1922: „Účelem ÚMŠ je zřizovati, vydržovati a podporovati všeliké školy a ústavy učebné, opatrovny a školy mateřské, vzdělávací a vychovávací kursy, vychovatelny, sirotčince, útulny, stravovny, knihovny, čítárny a vůbec šířiti znalost českého jazyka spisovného.“

šího vzdělání (např. příspěvek na dojíždění žáků, na stravování, na školní pomůcky), všestranně podporovala také veřejné české školy či útluky. Nazanedbatelnou úlohou ÚMŠ byla rovněž její stavební činnost. Školská správa poválečného Československa totiž nestačila pokrýt potřeby národního školství kvalitními školními budovami a bouřlivý růst českého menšinového školství po roce 1919 neodpovídal materiálními možnostem státu zajistit pro ně odpovídající prostory. V roce 1924 mu proto ÚMŠ nabídla, že bude pod dozorem státních orgánů stavět budovy menšinových škol, které následně převede do jeho péče. Tato nabídka byla s povděkem přijata a ÚMŠ začala za pomoci státem garantovaných úvěrů stavět. Do roku 1930 takto vystavěla 77 moderních školních budov.⁷

Vývoj mateřního školství v prvních poválečných letech ukazuje nejlépe následující srovnání. V roce 1916 provozovala ÚMŠ 77 mateřských škol a opatroven (45 v Čechách, 22 na Moravě a 10 ve Slezsku) a 82

⁷ Jednalo se o následující školní budovy: Babice (o. Prachatice), Banín (o. Polička), Bělá nad Radbuzou (o. Horšovský Týn), Dolní Bludovice (o. Český Těšín), Vyšší Brod (o. Kaplice), Březno (o. Chomutov), Bukovice (o. Zábřeh), Bystřice nad Olší (o. Jablunkov), Cukmantl (o. Teplice-Šanov), Deštná (o. Moravské Budějovice), Dvorská (o. Brno), Frankštát (o. Šumperk), Frýdnava (o. Německý Brod), Hanšpach (o. Šluknov), Hevlín (o. Znojmo), Holašovice (o. České Budějovice), Holešice (o. Chomutov), Hoštka (o. Dubá), Hůrka (o. Český Krumlov), Chotěšov (o. Stříbro), Německé Jablonné (týž okres), Jasení (o. Český Těšín), Karviná (o. Frýštát), Kounov (o. Žatec), Krotějov (o. Klatovy), Kučerov (o. Vyškov), Kunějovice (o. Stříbro), Květenov (o. Německý Brod), Lanškroun (týž okres), Libčevy (o. Bilina), Libočany (o. Žatec), Lišnice (o. Most), Loděnice (o. Mikulov), Louky nad Olší (o. Frýštát), Lužice (o. Šternberk), Meclov (o. Horšovský Týn), Mistřovice (o. Český Těšín), Návisí (o. Český Těšín), Nýdek (o. Český Těšín), Nýrsko (o. Klatovy), Orlovice (o. Domažlice), Písek (o. Český Těšín), Podbořánky (o. Podbořany), Radovesice (o. Bilina), Horní Rokytnice (o. Jilemnice), Dolní Sekyřany (o. Stříbro), Ves. Skaliny (o. Kaplice), Slavotín (o. Olomouc), Slavoňov (o. Zábřeh), Smrčná (o. Německý Brod), Sobědruhy (o. Teplice-Šanov), Sovinec (o. Frýštát), Stropnice (o. Kaplice), Strýčice (o. České Budějovice), Horní Suchá (o. Frýštát), Suchohrdly (o. Znojmo), Svinov (o. Zábřeh), Šafov (o. Znojmo), Starý Šaldorf (o. Znojmo), Šanov (o. Znojmo), Šilperk (o. Zábřeh), Šumvald (o. Znojmo), Tachov (týž okres), Teplice (o. Teplice-Šanov), Tuchořice (o. Žatec), Udlice (o. Chomutov), Újezd u Uničova (o. Šternberk), Vendryně (o. Český Těšín), Veska (o. Olomouc), Vilémov (o. Kadaň), Zaječí (o. Hustopeče), Zátoň (o. Moravský Krumlov), Závada (o. Frýštát), Želivsko (o. Moravská Třebová), Žilina (o. Nový Jičín), Žirec (o. Dvůr Králové).

obecných škol se 103 třídami a 4 858 žáky (58 v Čechách, 13 na Moravě a 11 ve Slezsku). V roce 1919, v době popřevratové expanze národního školství, už provozovala ÚMŠ jen v Čechách 68 obecných a 31 mateřských škol a opatroven. V následujícím roce, kdy došlo k vlně postátňování matičních obecných škol, pečovala Matice jen o pět obecných škol (dvě v Čechách: Dolní Litvínov v okrese Most a Pelechy v okrese Domažlice, a tři ve Slezsku v okrese Fryštát: Karviná, Rychvald/u kostela - zveřejněna 1. 9. 1919 a Rychvald/Polesí - také zveřejněna 1. 9. 1919), zato o 57 opatroven (40 v Čechách, 12 na Moravě a 5 ve Slezsku) a průmyslovou školu pokračovací v Prachaticích, celkově tedy o 63 škol o 68 odděleních a 2 788 žácích. Vedle toho ÚMŠ podporovala veřejné školy, v roce 1920 nákladem 1 690 400 korun. Na tomto srovnání je patrná celá poválečná přeměna činnosti ÚMŠ směřující k péči o předškolní výchovu budoucích žáků českých obecných škol a o vyšší vzdělání jejich absolventů.

Popřevratová expanze českého školství byla zapříčiněna jednak změněným společenským klimatem a přístupem politické reprezentace, ale také vlnou migrace značného množství dětí české národnosti, navštěvujících před rokem 1918 z různých důvodů německé školy. Tito žáci začali prakticky ze dne na den navštěvovat české školy, které tak musely řešit především problémy s nedostatečnou kapacitou a nedostatkem učitelů. Problémy s nedostatečnou kapacitou škol byly řešeny za pomoci státu, např. zábořem části prostor německých škol. Problémy s nedostatkem pracovních sil však až do vydání Metelkova zákona a do okamžiku postátňování matičních škol musela řešit ÚMŠ jako zřizovatel. Péče o menšinové školství byla tedy z pohledu ÚMŠ v prvním období po vzniku Československa mnohem náročnější než kdykoliv předtím, zejména pokud se týkalo organizační práce a finančních nároků.

Na 38. valné hromadě konané 23. června 1920 se již zřetelně ukázala síla, vliv a společenská prestiž ÚMŠ v novém státě. Do nově zvoleného správního výboru usedlo několik poslanců Národního shromáždění a dalších vlivných politiků, např. Jindřich Metelka, Přemysl Šámal, František Drtina, Bohuslav Franta, Antonín Hajn, Karel Stanislav Sokol, Otakar Srdínko, František Lukavský a další. Staronový starosta ÚMŠ J. Metelka vyzdvihl ve svém projevu význam Matice při osvobození národa a zdůraznil, že přestože byly oběti velké, cíle bylo dosaženo. ÚMŠ podle něj pomohla zachovat celistvost českého území, její zástupci byli členy československé delegace na pařížské mírové konferenci, ale úkoly Matice nebyly dokončeny a její činnost musí pokračovat dále. Hlavním úkolem ÚMŠ měla být podle Metelky podpora státu zejména tím, že „v místech národnostně smíšených bude poskytovat žactvu zdarma vhodné učebné pomůcky, jakož i odměňovat pilné učitele za práci národní. Dále bude Matice buditi zájem

českého občanstva o českou školu a zejména o český jazyk ve školách.”⁸ Metelka dále uvedl, že „sice jest trestné vyřezávati lidem z úst jazyk, avšak instituce, která připravuje české děti o jazyk mateřský, všenněmec-ký Schulverein a nyní na jeho místě Kulturverband, opětně v republice byl nejen povolen, ale těší se neomezené svobodě. Z tohoto důvodu je zapotřebí býti stále na pozoru.”⁹

39. valná hromada se uskutečnila 12. prosince 1920 a především bilancovala čtyřicetileté období činnosti ÚMŠ. Na valné hromadě tehdy zaznělo: „Jaký to rozdíl mezi rokem 1880, kdy se s jakýmsi bázlivým ostychem zakládala Ústřední matice školská na obranu proti útokům německého Schulvereinu a německých svazů na práva českého dítěte v Rakousku, a mezi rokem 1920, kdy ve svobodném českém státě vítala slavnostní jubilejní valná hromada mezi svými účastníky samého náčelníka Československého státu, největšího Čecha naší doby, Dr. Tomáše Garigue Masaryka!”¹⁰ Důležitým tématem diskusí byly rovněž legislativní změny ve školské správě, především přijaté novely zákonů. Se značnou nelibostí bylo konstatováno, jak mylné názory, že ÚMŠ již ve svobodném Československu nebude zapotřebí, poškodily spolek po hospodářské stránce, především prudkým poklesem vybraných příspěvků a darů. Také poválečná hospodářská krize značně negativně ovlivnila finanční rovnováhu ÚMŠ: všeobecná drahota měla za následek neustálé zvyšování matičních výdajů (především služného, které vzrostlo ve srovnání s předválečným obdobím až patnáctinásobně). Na jubilejní 40. valné hromadě konané 18. prosince 1921 vzdal předsedající Vincenc Dewetter hold zesnulému starostovi J. Metelkovi a ocenil především jeho přínos k vybudování organizace menšinového školství po roce 1918. Novým starostou byl jednomyslně zvolen právě V. Dewetter, který stál v čele ÚMŠ až do roku 1933.

Na 44. valné hromadě, která se konala 13. prosince 1925, proběhla oslava 45. výročí založení ÚMŠ. V. Dewetter ve svém slavnostním projevu mj. prohlásil: „Bylo tomu v nedávných dnech právě 45 let, kdy ve dvoraně Měšťanské besedy, naší vlídné dlouholeté hostitelky, byla za nadšeného souhlasu českého národa založena ÚMŠ. (...) Boj politický za zjevného útisku vlády a netajeného již odporu našich německých krajanů chvějících se nyní o svoji vládu, zejména také hospodářskou, nabýval stále větší

⁸ NA, ÚMŠ Praha, kart. 60, dopis ÚMŠ v Praze o úkolech Matice před valnou hromadou z 22. 4. 1920.

⁹ Tamtéž, kart. 60, zpráva z valné hromady z 23. 6. 1920.

¹⁰ Tamtéž, kart. 60, zpráva z valné hromady z 12. 12. 1920.

prudkosti a byl nakonec s největší bezohledností veden i proti kulturním snahám českým. A tak se stalo, že roku 1880, kdy zápaseno bylo tvrdě o každou českou školu, o každé české slovo ve veřejné správě, o každý projev národní, byla založena nadšenými patrioty ÚMŠ jako všenárodní instituce obranná. V tomto druhém období sahajícím až do převratu, starost o tehdejší naše místní menšiny, svádějící za trestuhodné, Němcům přející konnivece rakouských vlád těžký boj o samu svoji národní existenci, stává se stále neodbytnější i v oboru školství. A tu zasahuje – nese na jsou láskou a důvěrou celého národa – s plným úspěchem ÚMŠ. Bez váhání a bez bázně pouští se v těžký boj obranný proti odvěkým národním odpůrcům a proti mocnému státnímu aparátu a vítězí nepodlehnuvši ani těžké persekuci válečné. Do třetího období popřevratového vstupuje ÚMŠ s uhájenou podstatnou svojí državou, avšak brzy mění se úkoly její, obecné školství přejímá stát. Matice zřizuje střední školy, věnuje stále větší péči opatrovnám a školkám mateřským, pečuje jazykovými kursy o šíření českého jazyka spisovného a podniká rozsáhlou akci o stavbu budov pro státní školy v území národnostně smíšeném. V tomto období podniká ÚMŠ již boje se státem jako nepřítelem, ale vystupuje jako národní instituce svépomocná, již důvěrou státní správy svěřeny důležité a stále rostoucí úkoly veřejné správy v oboru osvětovém. A tak vidíme, jak důležitým zůstává i v nynější formě své poslání ÚMŠ, jež překonala s úspěchem těžké boje druhého období a se zdarem dovedla se přizpůsobiti jako významný činitel všenárodním a celostátním požadavkům nynější doby.¹¹

Na valné hromadě konané 25. dubna 1926 zhodnotil starosta V. Dewetter velmi pozitivně především úspěchy stavební akce nových školních budov za státní podpory: „Mimo běžné věci došlo v roce 1925 ke zcela mimořádnému a posud nebyvalému rozšíření naší činnosti. Byl nám totiž po přípravných poradách, které se konaly již v období dřívějším, vládou československou svěřen nad míru čestný úkol, abychom provedli v historických zemích rozsáhlý program stavební, který se týká 72 budov pro české školy menšinové nákladem 100 milionů korun. Ze škol těchto, které byly zahrnuty v původním programu, jest jich 40 v Čechách, 20 na Moravě a 12 ve Slezsku. Uskutečnění tohoto programu bylo míněno tak, že ÚMŠ postaví podle plánů vládou schválených v určitých obcích školní budovy. Náklad, pokud jde o první fázi této akce, tj. o provedení stavby, opatří přechodně sama úvěrem krátkodobým, který by byl převeden na některý peněžní ústav. Stát převezme novostavby i s břemeny na nich vázajícími“

¹¹ *Tamtéž, kart. 60, zpráva z valné hromady z 13. 12. 1925.*

mi.”¹² Na této valné hromadě zazněla však také první z celé řady pozdějších kritik částí české veřejnosti, která byla lhostejná k národní práci ÚMŠ: „Těžce doléhá na všechny vlastence nynější situace našeho národa, jehož jedna, snad převážná část oddává se řešení problémů politických, jiná část oddává se neomluvitelné lhostejnosti, straní se všeho veřejného života a nevšímá si důležitostí národních a toliko mizivá menšina zabývá se čínorodou prací na uhájení naší národní svébytnosti. Tento stav je tím povážlivější, že i uvnitř našich hranic máme množství ne zcela loajálních spoluobčanů, kteří zjevně, popř. skrytě, ale vždy promyšleným způsobem potírají důsledky a projevy obnovené suverenity československého národa a tím vlastně potírají i samu existenci státu. Je však smutným úkazem poválečné doby, že svépomocná činnost čím dále tím více je ztěžována dotčenou právě převahou politického ruchu, rostoucí lhostejností, řadou materialistických hesel a s tím souvisejícím nedostatkem dorostu v řadách národních pracovníků.“¹³ Přesto bylo konstatováno, že rozvoj mateřských školství je rok od roku patrnější a významnější, značný nárůst se projevil především u předškolních zařízení: v roce 1926 (k datu valné hromady) vydržovala ÚMŠ celkem 132 opatroven a mateřských školek o 140 odděleních, které navštěvovalo 5 845 dětí (ve srovnání s rokem 1924 se jednalo o nárůst počtu mateřských školek o 31).¹⁴

Na 47. valné hromadě konané 6. května 1928 vzpomněl náměstek starosty ÚMŠ Emil Šolc třicetiletého působení starosty Dewettera slovy: „Již třicet let pracujete pro naši Matici, dovršujete třicet let práce krásné, obětavé a zdárné. Byla to práce tichá a nenáročná, práce někdy nepochopená, kterou neodměňuje potlesk a vavřín ihned, práce usilovná a namáhavá, která teprve po letech nese hojné ovoce. Ale byla to práce na samém kořenu národa, zdárná práce pro jeho naději a zástavu lepších dob budoucích, a tu odměňuje vlast vřelou vzpomínkou a oddanou, opravdovou úctou a sourodou družkou této opravdové úcty je také pravá láska a vděčnost, jež tak mile povznáší ducha a hřeje srdce.“¹⁵ Na 48. valné hromadě konané 16. června 1929 vzpomněl starosta Dewetter úmrtí bývalého starosty Matice Františka Kneidla, který v uplynulém roce zemřel. Dále zhodnotil desetileté období činnosti ÚMŠ v obnoveném Československu. Ocenil obrovské budovatelské úsilí sítě menšinových škol, ale rovněž

¹² *Tamtéž*, kart. 60, zpráva z valné hromady z 25. 4. 1926.

¹³ *Tamtéž*.

¹⁴ *Tamtéž*.

¹⁵ *Tamtéž*, kart. 61, zpráva z valné hromady z 6. 5. 1928.

pronesl několik kritických poznámek: „Nepřestávali jsme zápasit se lhostejností, ba netečností širokých mas, bylo nám vésti tuhý boj proti novým a novým kompromisům politickým, nemajícím často zákonného podkladu a svádějícím nás k ústupkům, jaké nesnášejí se s právním postavením státotvorného národa, v oboru školství nebylo na mnohých místech náležitě postaráno o nezbytné umístění našich škol a zřizování nových škol i stavba potřebných školních budov naráželo mnohdy na nedostatek prostředků, stejně jako na překážky tkvící v ohledech na přání našich národních odpůrců. Přes tyto obtíže jest Matice jednou ze složek národní práce svépomocné, jež může se vykázati nejintenzivnější plodnou činností. Jako přečkala šťastně vřavu světové války a ke konci její obhájila celkem bez pohromy nejdůležitější posice svoje vybudované úsilím minulých desetiletí na záchranu českých dítek, tak může v období minulých 10 let poválečných vykázati nový rozmach své činnosti přizpůsobené arciť nové době a upravené dle jejích potřeb. V tomto období nastal hlavní přesun ve školské akci matiční, záležející v tom, že stát převzal do vlastní kompetence všechny obecné školy naše, jakož i tehdejší naše reálné gymnasium v Orlové, zato však byl hojně rozmnožen počet opatroven a mateřských školek matičních, zřízeno množství vlastních nových ústavů jiného druhu (obchodní akademie, školy občanské, internát, školy rodinné) a pořádány četné kursy jazyka českého.“¹⁶ Dynamika vývoje matičního školství za období 1919–1929 je patrná z následujících údajů: k 31. prosinci 1919 provozovala ÚMŠ v celém Československu 55 opatroven a mateřských škol, 87 obecných škol, 2 vyšší střední školy (gymnázium v Orlové a dívčí průmyslovou školu v Prachaticích), tedy celkem 144 ústavů, k 31. prosinci 1929 to bylo 197 opatroven a mateřských škol, 2 občanské školy, 5 vyšších středních škol (studentský internát v Karlových Varech, 2 obchodní akademie a 2 rodinné školy), tedy celkem 204 ústavů. Kromě toho ÚMŠ navíc v roce 1928 podporovala 71 pokračovacích a 22 hudebních škol a 38 jazykových kurzů, poskytovala množství stipendií podporovaným žákům. Celkový náklad ÚMŠ na školské účely se zvýšil z 2 012 649 korun v roce 1919 na 14 502 772 korun v roce 1928, i když tato čísla nelze vzhledem ke kolísání měny a inflačním vlivům jednoduše porovnávat.

Rok 1930 byl jubilejním rokem padesátileté existence ÚMŠ. Už na 49. řádné valné hromadě, která se konala 18. května 1930, prováděli její delegáti bilanci půlstaletí trvající činnosti Matice. Vedle chvály se v jejích slovech objevovala opět i kritika. Delegát za Národní jednotu severočeskou dr. Josef Tašner z Duchcova prohlásil: „Ještě za války na ruské frontě

¹⁶ *Tamtéž, kart. 61, zápis z valné hromady z 16. 6. 1929.*

i na jiných frontách sbírali čeští bojovníci pod trestem smrti na Ústřední matici školskou. Avšak jakmile povstal samostatný český stát, zapomíná se na Matici a jeví se i k českému státnímu jazyku nevážnost neočekávaná. České školy hraničářské jsou umístěny bídě. Poukazuje se na to, že není peněz na stavby. Avšak peněz by bylo, kdyby vydání státní byla účelněji rozdělena, kdyby se peníze někde nehromadily často na účely neproduktivní a kdyby se vynaložily na úkoly nejpřednější, zejména školské, kulturní a hospodářské potřeby hraničářské. Jest třeba, aby si každý Čech uvědomil svou povinnost k národu, k Ústřední matici školské, a nedbal německých nářků, že jsou Němci utiskováni. My víme z vlastní zkušenosti, že by se ani utiskováti nedali.¹⁷

Oslavy 50 let existence ÚMŠ proběhly ve velkém stylu. Dne 7. prosince 1930 proběhla slavnostní schůze ve Smetanově síni Obecního domu u Pražské brány v Praze. Schůzi zahájil pěvecký sbor Hlahol, který zazpíval státní hymnu. Poté promluvil starosta ÚMŠ V. Dewetter, jenž po přivítání všech přítomných přečetl dopis, který shromážděným napsal prezident Tomáš Garrigue Masaryk. V dopise mj. stálo: „Při Vašem jubileu vzpomínám veliké a záslužné práce Ústřední matice školské před převratem. Svépomocí vybudovali jsme si školy, jež nám odpíral stát. Dosažení samostatnosti má své kořeny i v této Vaší záslužné činnosti. A třebaš dnes náš stát nemůže zpravidla vsahovat do oborů Vaší nynější kulturní práce, její výsledky posilují republiku, stejně jako náš národ a národnostní menšiny.“¹⁸ Ve slavnostní řeči dále Dewetter ocenil výsledky práce ÚMŠ v popřevratovém období, kdy koncem 50. roku své existence vydržovala ÚMŠ 2 obchodní akademie (Jablonec nad Nisou a Teplice-Šanov), studencký konvikt v Karlových Varech, 6 škol pro ženská povolání o 10 třídách (Broumov, Český Krumlov, Mariánské Lázně, Lovosice, Trutnov, Nový Jičín), 137 mateřských škol o 156 odděleních (97 v Čechách, 40 na Moravě a ve Slezsku), 86 pokračovacích škol (76 v Čechách, 10 na Moravě a ve Slezsku), mnoho jazykových kurzů v Československu i za jeho hranicemi (např. v rumunské Šumici) a postavila celkem 85 nových školních budov pro státní menšinové školy. Kromě toho podporovala ÚMŠ veřejné české školy, např. knihovnamí, opatrováním rádiových přístrojů, stipendii, vánočními nadílkami, příspěvků na stravování přespolních dětí atd. Hlavní řečník schůze, prof. Jan Kapras, přednesl rozsáhlý referát

¹⁷ *Tamtéž, kart. 61, zápis z valné hromady z 18. 5. 1930.*

¹⁸ *Padesát let Ústřední matice školské 1880–1930. Pamětní list vydaný na oslavu půlstoleté činnosti Ústřední matice školské v Praze. Praha 1931, s. 29–30.*

mapující celou historii ÚMŠ od jejího založení až do roku 1930 a zakončil ho slovy: „Po převratu, v horečce národa náhle osvobozeného z tlaku německé nadvlády, vznikla myšlenka, že Matice nebude již třeba, že o české školy postará se všude obnovený stát sám. Naděje ta ukázala se klamnou. Obráná práce národní, školská a hospodářská zůstala i v obnoveném státě důležitou složkou našeho života. Stát nevyřešil převratem naráz uspokojivě všechny tyto problémy českého lidu. Stále zůstává ještě mnoho práce dnes i budoucně. Ústřední matici školské připadá v práci té úkol čestný. Jejím cílem jest zachovati vždy a všude českému národu české dítě. Ani jedna česká duše dětská neměla by malému českému národu býti ztracena.“¹⁹ Ještě pregnatněji vyjádřil perspektivy ÚMŠ poslanec Národního shromáždění Jan Šeba, který prohlásil: „Před válkou měla Ústřední matice školská úlohu obrannou. Byla jako národní stráž v poli, držela zákopy v našem pohraničí, kde Schulverein zběsile na tyto posice útočil. Dnes jsme v situaci takové, že můžeme si úlohy vyměnit. Nebudeme brát Němcům jejich duše, nebudeme na ně útočiti. Nechceme z Němců dělat Čechy, ale budeme útokem dobývatí posic, které jsme ztratili v schulvereinských přelejvárnách. To je naše právo.“²⁰ Poté byly čteny i další blahopřejné projevy a po nich byla dopolední část slavnostní schůze ukončena. Večer se její účastníci sešli ještě jednou, tentokrát ve slavnostně osvětleném Národním divadle, kde člen jeho činohry Rudolf Deyl přednesl báseň „Poslání“ od Jaroslava Vrchlického, kterou básník napsal v roce 1886 přímo pro ÚMŠ. Poté účastníci slavnostního shromáždění shlédli představení Smetanovy opery Libuše, jímž byly oslavy 50 let existence ÚMŠ zakončeny.

Dne 13. prosince 1931 se uskutečnila jubilejní, 50. řádná valná hromada ÚMŠ. Zprávu o činnosti na ní přednesl náměstek starosty Jan Kapras, který ve svém projevu mj. srovnal činnost ÚMŠ s činností německého Kulturverbandu slovy: „Ostatně již samo trvání Kulturverbandu, nástupce Schulvereinu, vybízí všecken národ, aby proti činnosti tohoto výbojného spolku stál stále na stráži. A právě Kulturverband svou organisací, zejména svých odborů, ukazuje nám vzor pro nás. Skoro každá obec v území národnostně smíšeném a na rozhraní, ba i řada převahou českých obcí má odbor Kulturverbandu, v němž členství pro každého Němce je předním a bezpodmínečným národním příkazem.“²¹ Znovu byly aktualizovány i cíle ÚMŠ: „Budme si vědomi toho, že stát žije sice ze statků hmotných, avšak

¹⁹ *Tamtéž*, s. 39–40.

²⁰ *Tamtéž*, s. 41–42.

²¹ *NA, ÚMŠ Praha, kart. 61, zpráva z valné hromady z 13. 12. 1931.*

jeho ideové poslání jest především kultura a osvěta, a že národ, který zanedbává své poslání kulturní, stává se otrokem národů cizích anebo musí se spokojiti drobky spadlými z cizího stolu. V té věci třeba ujasniti si poměr českého národa k potřebám všesvětovým, jak dobře předpověděl svým časem ministr dr. Kaizl: 'Osvěta jest podobná bohatě prostřenému stolu, u něhož hodovati může každý, kdo chce, avšak strávití zážitky musí každý podle svých individuálních potřeb.' Osvěta jest pro všechny národy, jest internacionální, avšak má-li z ní míti národ užitek, musí býti promyšlena a zpracována jazykem mateřským. Matice podle sil svých napravuje, šíří českou osvětu mezi děti nejmenší, budoucnost svého národa. K tomu jest třeba organizace a peněz. Neseslabovati příjmy, nýbrž rozmnožovati. K statkům udrženým nabývati nových, získávati všude porozumění pro poslání a úkol Matice a dožadovati se porozumění a také obětavosti od každého uvědomělého Čecha. Náзор, že všechno má opatrovati stát, jest dávno vyvrácen příkladem německým, příkladem polským a příkladem každého kulturního státu. Není správné a národu prospěšné, jest-liže laciným poukazem na stát se chceme zbavovati národní povinnosti. Seslabujeme tím dorost český již od mladosti."²² Primátor města Prahy dr. Karel Baxa, který byl protektorem ÚMŠ²³, řekl: „Já nepřipustím žádnou omluvu, když mi Němci namítají, že zřizujeme školu pro 8–10 dětí. Nechci, aby čeští politikové někteří brali tuto výtku a omluvu ze strany německé za svou. Český národ po 300 let obětoval tolik statisíců českých dětí německému molochu, český národ má nyní povinnost, když jest pánem svých vlastních osudů, aby nedopustil, aby jediné dítě dostalo se Němcům do jejich rukou.“²⁴

Na 51. valné hromadě konané 29. května 1932 pronesl opět hlavní projev předsedající prof. J. Kapras, který mj. upozornil na stále se zhoršující vnitropolitickou situaci v zemi a na její dopady na české obyvatelstvo národnostně smíšených oblastí: „Valná hromada letošní schází se v době na výsost vážné, nebezpečné, tak nebezpečné, že si ani snad nejsme plně vědomi, jak vážné události v době dosti blízké nás mohou stihnouti. Vše, co po stránce jazykové, národnostní, sociální, hospodářské na nás zde v centru a v krajích českých těžce doléhá, cítí naši hraničáři několikanásobně tížeji. My žijeme v kompaktním českém území, hraničáři pak

²² *Tamtéž.*

²³ *ÚMŠ po převratu ve svých stanovách jmenovala pražského starostu, resp. primátora protektorem Matice.*

²⁴ *NA, ÚMŠ Praha, kart. 61, zpráva z valné hromady z 13. 12. 1931.*

v prostředí ne vždy příznivém našim národním strážím. Po stránce hospodářské hubí naše lidi nezaměstnanost, po stránce sociální i politické závislost na kapitále a podnikcích nečeských nebo dokonce cizozemských, vždycky, mírněji řečeno, k nám bezcitných; po stránce národní pak jsou hraničáři předmětem již i neskrývaných útoků a útisků, proti kterým i ochrana orgánů státních jeví se namnoze slabou. Za tohoto stavu věcí i školy hraničářské jsou ohroženy, jest nabíledni, že tyto školy jsou odpůrcům našeho státu trnem v oku, a nepřátelům jejich, třeba to byli občané českoslovenští, poškozují je, jak mohou. Jest to výron oné kultury cizí, která se uplatňovala proti našim lidem za Rakouska, která nebyla potlačena ani republikou a která nyní směle a veřejně pozvedá hlavu i pěst, ba dokonce i zbraň proti našemu národu a jeho institucím. To nás nepřekvapuje. Spíše jest na podiv, že k protistátní a protičeské propagandě se ukazují na některých aspoň místech orgánové státní příliš shovívavými; to může způsobit tupou resignaci mezi českými hraničáři, když nemají opory ve státní správě a když shovívavost státních orgánů k našim odpůrcům posiluje protičeskou nenávisť a její projevy i výbuchy. (...) Ještě stále není dostatek škol pro české dívky a žáky v pohraničí, ještě stále nejsou všechny školy opatřeny účelnými budovami, ještě se nenašli mecenášové, kteří by zakládali nadace a věnovali podpory na studia žactva na školách hraničářských. (...) Tohoto ubohého stavu, zdá se, že naše české občanstvo úplně nechápe, neboť kdyby si bylo vědomo, jaké nebezpečí z toho povstává našemu národu i státu, jistě by se ozvalo daleko důrazněji, než se dosud děje. Nechceme věřiti, že celý národ český propadl zoufalému fatalismu, který není schopen rázného činu a nápravy. (...) Před válkou měli jsme uvědomělých a činných odborů 521, dnes ve 14. roce republiky máme činných odborů pouze 300, tedy skoro jen polovinu. Neblahé heslo, že Matice po válce potřeba nebude, rozžírá se čím dále tím více jako rakovina v myslích a bohužel i v srdcích jinak dobrých Čechů, avšak neprozíravých. Jak jinak zní slovo ministra dr. Spiny na valné hromadě Kulturverbandu, kde hrdě prohlašuje, že v našem státě pokládá za svou povinnost chrániti německé kulturní statky a že proto jest členem vlády československého státu, aby konal tuto svou povinnost.²⁵ Matice, zápasící se značnými finančními potížemi, byla navíc velice zadlužená: dluh dosahoval zhruba 6 milionů korun, každý měsíc ÚMŠ vydávala 750 000 korun na výplaty služného matičních učitelů a podpory škol: „Zde třeba žádati, aby naši politikové, správcové jmění státního a národního, zamyslili se nad tím, kam vede úspornost na nepravém místě. Kde na podpoře záleží zachování života, nesmí se še-

²⁵ *Tamtéž, kart. 61, zpráva z valné hromady z 29. 5. 1932.*

třetí, děj se co děj, a co platí v životě vůbec, platí i v životě národním. Odpírejme si raději luxus, založený na dovozu cizích, často zbytečných předmětů, ale zařaďme i do svého rozpočtu soukromého obět' na udržení národního života a českého školství v místech hraničářských. Vědomí, že jsme vykonali dobrý čin, užitečný čin pro národ, budiž nám odměnou za pochybnou radost často z pouhého pozlátka. Nám nestačí odvolávat se na úspěch minulosti. Naše úloha jest pozorovati stále nynější i budoucí potřeby a nedostatky hraničářského školství a snažiti se nedostatky odstraniti a potřebám jeho vyhověti. Nelze zanechatí zápasů a úsilí, dokud není dosaženo úplného zdaru a do toho jest ještě daleko."²⁶

Před 52. valnou hromadou konanou 2. dubna 1933 rezignoval ze zdravotních důvodů starosta ÚMŠ V. Dewetter. V průběhu jednání byl přečten dopis Přemysla Šámala z 23. března 1933, který mj. vyzval český národ k jednotě slovy: „Jdeme do těžkých dob, kdy nutno sebrati všechny síly národa a kde každé tříštění jich jest přímo zločinem. Matice patří k těm vzácným zjevům a květům našeho národního života a její činnost a její prospěch jest projevem životní síly o sebezachování."²⁷ Valná hromada zvolila novým starostou ÚMŠ senátora J. Kaprase, který ve svém inauguračním projevu prohlásil: „Žijeme v těžké době, kdy hospodářská krise dolehla prudce na všechny náš život a kdy zvláště kultura její těžkou ruku ucítila tak pronikavě. Rozbouřené vlny světových bojů hospodářských i kvasu politického ze sousedství obklopují naši státní lodičku a snaží se ji poškoditi. Proto třeba dnes dvojnásob býti na strážii našich národních zájmů. (...) Naším cílem není, abychom do českých škol hraničářských lákali děti, nýbrž pouze a jedině, aby každé české dítě kdekoli, i v území smíšeném, došlo vyučování v duchu a jazyku českém. (...) Chtěl bych, abychom si dnes uvědomili, že nejsme ještě u splněné zásady, aby všechny naše děti byly vychovávány v českých školách. Naše hraničářské školství potřebuje proto dalšího rozvoje a podpory. Neboť dnes ještě chodí do německých škol měšťanských na půl druhého tisíce dětí českých a do německých škol obecných na dva tisíce."²⁸

Na 53. valné hromadě konané 8. dubna 1934 měl úvodní projev dr. Jindřich Vodička a mj. řekl: „Dnes se žije těžce našim lidem v pohraničí, poněvadž všude v sousedství bouří vlny různých hnutí, která narub obracejí základní pojmy, na kterých jsme budovali stát a demokracii, a která šlapou

²⁶ *Tamtéž.*

²⁷ *Tamtéž, kart. 61, zpráva z valné hromady z 2. 4. 1933.*

²⁸ *Tamtéž.*

nohama zásady lidskosti, svobody a rovnosti lidí. Naše smíšené pohraničí podléhá stále ještě ve značné míře ozvukům toho, co se odehrává v jeho sousedství. Ozvuky ty jsou patrný zvláště v menšinové inteligenci a v menšinovém školství od vysokých škol počínajíc a obecnými školami končíc. Na školách těch marně bychom hledali ducha smířlivého soužití národů a československou státní myšlenku, zato najdeme tu velmi často přímé protistátní smýšlení. Platí to dnes o všech našich menšinách bez rozdílu, nejen o menšině německé. U té jest to jen výraznější a mohutnější. Naši hraničáři tvoří pevnou hráz přívalu těchto protistátních živlů a musí jim proto býti poskytnuto tolik ochrany a záštity státní autoritou, že všichni bez rozdílu, ať jsou to drobní lidé, živnostníci, zřizenci či učitelé, úředníci a držitelé zbytkových statků, musí se cítiti ve smíšeném území právě tak doma a v bezpečí, jako by žili v území čistě českém. Máme-li mít pocit bezpečnosti našich státních hranic, musí býti smíšené území a pohraniční kraje skutečně v našich rukou.²⁹ Na slova dr. Vodičky reagoval inspektor menšinových škol Antonín Follprecht z Plzně slovy: „Osvobozený stát československý oproštěn od suverenity německé potřeboval všech složek našeho národa, jeho obětavé, usilovné práce, aby odstranil křivdy, které daly se českému člověku, aby zkonsolidoval náš český stát po stránce národní, kulturní, školské, hospodářské a sociální, aby v měřítku světovém zaujímal to místo, jako všichni národové, kteří hájíce svou tradici, dovedli si svůj stát svobodně a podle své vůle zříditi. (...) Jsme tedy dnes ještě daleko od toho, abychom mohli naše hraničáře a jich školství považovati za vybudované a vybavené tak, jak toho žádá spravedlnost k nim a prospěch státu, jehož stráží jsou. Je povinností nejen státu, nýbrž všech českých lidí dobré vůle, aby všemi prostředky a silami k dokončení díla hraničářského školství pracovali. V dnešních těžkých dobách hospodářských a politických, v dobách neklidu a varu světového, mezinárodního i vnitřního, je zvláště třeba, aby se u nás semkli všichni dobří lidé bez rozdílu politického příslušenství a přesvědčení, pokud jim leží na srdci osud tohoto státu jako jedině možné svobodné vlasti našeho národa. Nemůžeme chtíti všechno od státu. Jeho prostředky na vše prostě dnes nestačí. A tak nezbyvá, nežli vrátiti se k svépomoci a pomáhati státu tam, kde je toho potřebí.“³⁰ Valná hromada konstatovala, že proces budování sítě menšinových škol ještě zdaleka není ukončen: „Hraničářským školám chybí namnoze řádné vybudování, jednak chybí jim někde potřebné prostředky a pomůcky vyučovací, jednak nemají budovy. Více než 600 hraničářských škol je bez řádného

²⁹ *Tamtéž, kart. 61, zpráva z valné hromady z 8. 4. 1934.*

³⁰ *Tamtéž.*

umístění, které by jen tak tak vyhovovalo, z toho 150 je umístěno zcela nemožně a volá po stavbě školních budov v době co nejkratší. (...) Máme stále na půlčtvrta tisíce dětí českých v německých školách obecných a měšťanských, máme celou řadu míst, kde českých dětí je tolik, že by tam bylo třeba zřídit českou školu obecnou nebo měšťanskou. Krize však těžko doléhá na toto naše hraničářské školství, vývoj je brzděn a zpomalován. (...) Chceme, aby v úřadech, v soudech a ve státních podnicích byli ve smíšeném území vesměs lidé spolehliví, státního smýšlení a energičtí, aby dovedli čelit s úspěchem všem živlům a snahám protistátním, chceme, aby také duchovní správa všech konfessí bez rozdílu nebyla protistátní a odpovídala i jazykově potřebám lidu a státu, chceme, aby také v samosprávě nepřevládal duch nesnášenlivosti a protistátnosti. Především však chceme, aby bylo postaráno o české dítě tak, aby všude mohlo chodit do české školy, kde by bylo vychovááno nejen ve svém jazyku, nýbrž i v duchu svého národa a v tradici vlastní kultury.³¹

Další, již 54. valná hromada se konala téměř v předvečer klíčových parlamentních voleb, dne 7. dubna 1935. Starosta ÚMŠ J. Kapras prohlásil v projevu, který přenášel československý rozhlas, mj. toto: „Naše děti jsou naší nadějí a budoucností. Budoucnost našeho národa bude taková, jaké si vychováme děti. Proto chceme dnes mít děti silné, připravené pro život tělesně i duševně, schopné uchovati národ, jeho jazyk a jeho kulturu. Doháníme dnes to, oč jsme se v dobách svého úpadku národního opozdili proti národům sousedním. (...) Každý národ chrání si při výchově svou mládež před odnárodněním, zvláště ovšem činí tak národ malý, jako je náš. Nebezpečností odnárodnění mládeže, zvýšené polohou území národního vraženého klínem do cizí oblasti národní, zvyšovalo u nás snahu po výchově v národním duchu a v duchu ideje a dějin národa. (...) Tak vznikaly nejprve v 70. letech 19. století místní školské spolky a na konec před 55 lety ÚMŠ jako obrana národa proti germanisačním snahám Schulvereinu. Úkolem ÚMŠ od začátku bylo zachovat národu našemu jeho vlastní děti, vychované v českém duchu, německé děti neměly být lákány do českých škol. Proto nehlásala ÚMŠ nikdy nenávisť národnostní, poněvadž hlásáním nenávisť k cizímu národu nikdy nelze vzbudit lásku k národu vlastnímu.“³² Podle jednatelské zprávy vydržovala ÚMŠ v roce 1934 3 střední školy (reálné gymnázium v Děčíně, dvě obchodní akademie s obchodními školami a kupeckými školami pokračovacími v Jablonci nad Nisou a Teplicích-Šanově), 8 odborných škol pro ženská povolání (7 v Če-

³¹ *Tamtéž.*

³² *Tamtéž, kart. 62, zpráva z valné hromady ze 7. 4. 1935.*

chách: Broumov, Český Krumlov, Mariánské Lázně, Liberec, Lovosice, Trutnov, Prachatice, 1 na Moravě: Nový Jičín), 12 obecných škol (9 v Čechách: Brod nad Tichou, Děkovka, Hora Svaté Kateřiny, Svatá Kateřina, Kyjice, Lhota u Jesenice, Horní Planá, Protivec, Vidochovo, 3 na Moravě a ve Slezsku: Kujavy, Velké Losiny, Vrbno) a 201 opatroven a mateřských škol (147 v Čechách, 54 na Moravě a ve Slezsku). Kromě toho organizovala ještě 12 jazykových kurzů (9 v Čechách, 3 ve Slezsku), 6 kurzů učiva měšťanských škol (5 v Čechách a 1 na Moravě), podporovala živnostenské školy pokračovací a lidové školy hospodářské, poskytovala podporu žákům na jízdné, stravné a stipendia. Celkově tedy ÚMŠ v roce 1934 vydržovala 326 matičních škol s 504 odděleními a 10 981 žáky. Ve srovnání s rokem 1933 došlo ke zvýšení počtu škol i k nárůstu počtu žáků: v roce 1933 vydržovala Matice celkem 308 škol se 489 odděleními, které navštěvovalo 9 866 žáků. K nejvýznamnějším zakladatelským počínům ÚMŠ v roce 1934 nesporně patří založení reálného gymnázia v Děčíně, prvního gymnázia, které ÚMŠ zřídila po převratu, a prvního gymnázia, které zřídila v Čechách vůbec. Kromě toho v roce 1934 zřídila 8 nových obecných škol (Brod nad Tichou, Děkovka, Svatá Kateřina, Kyjice, Lhota u Jesenice, Kujavy, Velké Losiny, Vrbno) a 19 mateřských škol a opatroven. Úspěšně pokračovala také akce na výstavbu nových školních budov: byly dokončeny školní budovy v Drahonicích, Leské, Řehlovicích, Třebovicích a Děkovce, mimo to převzala ÚMŠ od svého plzeňského odboru školní budovu v Modravě, ve výstavbě bylo dalších 8 školních budov (Želenice, Polerady, Hamry, Lodhéřov, Hradečná, Čechyně, Děrné a Želešice).

Období let 1936–1938 bylo z hlediska správního vývoje ÚMŠ dobou poměrně složitou. Vnitropolitický vývoj v Československu, radikalizace německého obyvatelstva v národnostně smíšených oblastech pod vlivem Sudetoněmecké strany a neustále se zhoršující postavení českých menšin vedly ÚMŠ k dvojí, optimisticko-pesimistické politice: na jedné straně se Matice snažila až téměř do posledních dnů bojovat a intervenovat ve prospěch české menšiny na nejrůznějších úřadech a institucích, ale její snahy byly stále častěji marné. Tyto neúspěchy vzbudily u části členské základny Matice pocity marnosti a vedly k obviňování představitelů Československé republiky i samotných občanů ze zbabělosti, poraženectví, nečinnosti a lhostejnosti vůči českému národu. Na druhé straně i sama ÚMŠ propadala stále více defetismu, její aktivity se omezovaly na udržení statusu quo z předchozího období, což se zřetelně odráželo v poklesu investic např. do nových stavebních projektů v národnostně smíšených oblastech Československa. Na valných hromadách se ÚMŠ v tomto období stále více obracela do své historie, bilancovala a srovnávala. Každé úmrtí významného člena ÚMŠ či národně orientovaného politika vzbuzovalo mezi členskou základnou značné emoce, jak tomu bylo např. na jaře roku 1937,

kdy v rozmezí dvou měsíců zemřeli dva významní národně demokratičtí politici a ochránci české menšiny: 4. dubna 1937 dlouholetý poslanec Národního shromáždění a předseda plzeňských odborů ÚMŠ a NJP František Lukavský³³ a 26. května 1937 první československý premiér a klíčová osobnost národní demokracie Karel Kramář. Valná hromada na jaře roku 1938, poslední před válkou a ve svobodném Československu, byla těmito událostmi a zhoršující se politickou situací v zemi i za jejími hranicemi značně ovlivněna.

Období 1938–1945

Událostmi podzimu 1938 byla ÚMŠ těžce poškozena. Jako nebezpečná „Kamporganisation“ byla v pohraničním odstoupeném území rozpuštěna a ztratila téměř veškerý svůj tamní majetek. Přišla tak o významnou část svého nemovitého majetku (celkově se jednalo o 134 zabavených nemovitostí), její movitý majetek mohl být sice z odstoupeného pohraničí alespoň zčásti převezen do zatím neokupovaného vnitrozemí, ale i tak zůstala jeho větší část v pohraničí a byla Němci konfiskována. Konfiskovaný movitý i nemovitý majetek byl převeden na Říši (většinou prostřednictvím Fondu pro výstavbu), který ho dále buď prodával, nebo převáděl do vlastnictví obcí či jednotlivců, pouze v několika málo případech zůstalo vlastnické právo ÚMŠ k nemovitostem v okupovaném pohraničí knihovně nedotčeno.

Hlavním problémem ÚMŠ v období těsně po záboru pohraničních oblastí a jejich přičlenění k Říši byla péče o žáky a učitele matičních škol. Většina žáků odešla se svými rodiči z odstoupeného pohraničí do neobsazeného vnitrozemí, učitelé matičních škol buď zůstali na svých místech (zejména v tzv. plebiscitních územích), nebo rovněž odešli do vnitrozemí, v obou případech však zůstali bez prostředků. ÚMŠ si v říjnu 1938 dala jako krátkodobý úkol „zabránití jakémukoliv úbytku českých hlasů v rozhodujících dnech a tím i každé další ztrátě české půdy“³⁴, dlouhodobým cílem se pak stala organizace menšinového školství ve zbytku Československa. V dopise, který poslala ÚMŠ v Praze 6. října 1938 všem místním odborům, poděkovala svým členům za dosavadní práci, vypočítala ztráty způsobené zábořem pohraničí a vyzvala k pokračování všech matičních aktivit:

³³ Blíže k F. Lukavskému viz Řeháček, Karel. *Dr. František Lukavský a Plzeňsko. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis společnosti přátel starožitností* 38/108, 4, 2000, s. 213–221.

³⁴ NA, ÚMŠ Praha, kart. 62, dopis ÚMŠ v Praze všem odborům z 6. 10. 1938.

„Takřka rázem je tu postavena Ústřední matice školská před tolik úkolů jako nikdy předtím. Desítky tisíců českých dětí, které zachovala za dobu svého trvání národu, jsou dnes svědectvím dobré matiční práce minulé, jsou dnes pobídkou matičním odborům, aby zdvojnásobily svou činnost v národním státě. Prosíme proto všechny odbory, aby v zájmu státu i národa pomohly neztenčenou spoluprací k zachování a rozvoji našeho nejcennějšího národního statku – české vzdělanosti – i v nejhudších krajích. Pochopili jsme všichni, že dnes nejde o to, co vykoná nebo má vykonati stát a co Ústřední matice školská pro českou školu, pochopili jsme dobře, že co učiní kdokoli z nás ve veřejném zájmu, učiníme tak nejen jménem státu, ale i pro stát.“³⁵

Stagnace matičního školství v důsledku událostí podzimu 1938 byla patrná na první pohled. Ještě na začátku školního roku 1938/39 provozovala ÚMŠ 297 škol: 7 vyšších středních škol (reálná gymnázia v Chebu, Podbořanech, Rumburku, Krnově a Mikulově, reálka v Teplicích-Šanově, učitelský ústav v Bílině) pro 651 žáků, 9 odborných škol (3 obchodní akademie v Jablonci nad Nisou, Teplicích-Šanově a Karlových Varech a 6 obchodních škol v Litoměřicích, Lomu, Postoloprtech, Vimperku, Svitavách a Uničově) pro 1 571 žáků, 11 odborných škol pro ženská povolání se 3 internáty (Broumov, Děčín, Chomutov, Český Krumlov, Mariánské Lázně, Liberec, Lovosice, Most, Prachatice, Trutnov v Čechách a Nový Jičín na Moravě) pro 658 žáky, 32 obecných škol (Albrechtice, Cínvald, Číhaná, Doupov, Friedrichswald, Frymburk, Hora Svaté Kateřiny, Hrádek, Hůrka, Svatá Kateřina, Konstantinovy Lázně, Luka, Nečemice, Ošelín, Otročín, Pelíkovice, Horní Planá, Protivec, Český Radiměř, Reckerberg, Německý Rohozec, Tři Sekery, Stráž, Sukorady, Velký Uhřínov, Nová Ves a Vykmanov v Čechách a Dobešov, Kružberk, Kujavy, Mladoňov a Vnorovice na Moravě a ve Slezsku) pro 279 žáků, 219 opatroven a mateřských

³⁵ *Tamtéž.*

škol (162 v Čechách, 57 na Moravě a ve Slezsku) pro 4 237 žáků³⁶, 5 jazykových kurzů (Bučina, Hamry, Milešice, Skupeč a Jakubčovice) pro 75 účastníků, 1 kurz učiva měšťanských škol (Vejpřty), dále podporovala 13 živnostenských škol pokračovacích a lidových škol hospodářských

³⁶ V Čechách se jednalo o tyto mateřské školky: Aš, Benešov nad Ploučnicí, Bezděčín, Bezděkov, Běhánky, Blatnice, Blatno, Braňany, Brněnec, Brusnice, Malé Březno, Břežánky, Cukmantl, Čeminy, Čepirohy, Čížkrajice, Děkovka, Dobřany I, Dobřany II, Doksy, Drahonice, Český Dub, Dvory, Falknov nad Ohří, Frýdlant v Čechách, Frýdnava, Grünlas, Grünthal, Hanšpach, Hluboká, Hodkovice, Holýšov, Hořany, Hostomice nad Bílinou, Hostouň na Šumavě, Hrádek nad Nisou, Hrob, Hrobčice, Hrušovany, Nová Hut', Chodov, Chotěšov, Chrastava, Jablonec nad Nisou, Německé Jablonné, Jesenice, Kamenná, Kladruby, Nový Klíčov-Šítovky, Kochovice, Kolečovice, Kostřice, Český Krumlov, Krupka, Kryry, Kunějovice, Kuřívody, Lhota u Jesenice, Zálesní Lhota, Liberec I, Liberec II, Libočany, Líně, Česká Lípa I, Česká Lípa II, Česká Lípa III, Lipanovice, Lipnice, Liptice, Litice, Dolní Litvínov, Horní Litvínov, Lom, Losina, Malesice, Manětín, Mimoň, Hillův Mlýn, Modlany, Most, Načetín, Nečemice, Neštémice, Nuzerov, Nýřany, Ohučov, Oldřichov, Oldřichovice, Dolní Olešnice, Ostrov, Otvice, Patokryje, Petrovice, Pleš, Počeplice, Podbořánky, Postoloprty, Dolní Poustevna, Prenet, Proboštov, Přídolí, Radičevy, Robčice, Rochlov, Rossbach, Roudníky, Rožmberk nad Vltavou, Röhrsdorf, Rtyně nad Bílinou, Železná Ruda-Alžbětín, Rudolfov, Rumburk, Růžodol, Rybáře, Řehkovic, Sedčice, Staré Sedlo, Dolní Sekyřany, Selibice, Skalce, Sobědruhy, Spolí, Stod, Strkovice, Strýčice, Suniperk, Svatava, Svojetín, Sytno, Šlovice, Štětí nad Labem, Štoky I, Štoky II, Štrbice, Šumburk-Jistebsko, Dolní Tanvald, Horní Tanvald, Touškov, Trnovany I, Trnovany II, Třeбенice, Tuchomyšl, Tuchořice, Malý Uhřínov, Kamenný Újezd, Malý Újezd, Varnsdorf, Nová Ves, Velká Ves, Vidim, Vintířov, Vojkovic, Vtelno, Vyšný, Wölmsdorf, Zahradky, Záluží, Zbůch I, Zbůch II, Dolní Žandov, Židovice a Žlutice. Na Moravě a ve Slezsku se jednalo o tyto mateřské školky: Bartošovice, Dolní Benešov, Bludov, Český Bohdík, Bohučovice, Dolní Dunajovice, Frélichov, Frývaldov, Heřmanice, Hlavnice, Hněvošice, Holasovice, Životické Hory, Hostice, Hrabenov, Hustopeče, Chlebičov, Chvalkovice, Jaktář, Jevičko, Nový Jičín, Kostelec, Kouty, Králec, Kravaře, Moravský Krumlov, Kučerov Manerov, Leskovice, Lhotka u Litultovic, Litultovice, Loděnice, Lomnice, Matějovec, Mladecko, Mošnov, Mrklesy, Muglinov, Oldřišov, Olšany, Opava, Paseka, Podolí, Raškov, Rychvald, Služovice, Dolní Studénky, Suchdol nad Odrou, Šřeflová, Horní Štěpánov, Uničov, Valtice, Vávrovice, Charvátská Nová Ves, Větrkovice, Želetice, Žilina a Žimrovice.

(Brloh, Broumov, Chabařovice, Liběchov, Lom, Polepy, Stod, Štoky, Třeбенice, Vimperk v Čechách a Bolatice, Jablunkov a Karviná na Moravě a ve Slezsku) pro 592 posluchačů. Celkově navštěvovalo matiční školy 8 070 žáků a kromě toho vyplácela řadu podpor a stipendií.

Na podzim 1938 byly uzavřeny všechny vyšší střední školy (Cheb 24. 9., Podbořany 7. 10., Rumburk 26. 9., Teplice-Šanov 26. 9., Bílina 7. 10., Krnov 23. 9. a Mikulov 23. 9.) a část odborných škol (Karlovy Vary 23. 9., Lom 29. 9., Postoloprty 7. 10., Uničov 4. 10.). Zbytek odborných škol byl přeložen do neobsazeného území: obchodní akademie z Jablonce nad Nisou byla přemístěna do Turnova, z Teplic-Šanova do Loun, z Litoměřic do Roudnice nad Labem, z Vimperku do Volyně a ze Svitav do Poličky, stejně tak jako všechny odborné školy pro ženská povolání: z Broumova do Jaroměře, z Děčína do Jičína, z Chomutova do Manětína, z Českého Krumlova do Jindřichova Hradce, z Mariánských Lázní do Bělé pod Bezdězem, z Liberce do Lomnice nad Popelkou, z Lovosic do Roudnice nad Labem a později do Libochovic (pouze internát zůstal v Roudnici), z Mostu do Loun-Cítolib, z Prachatic do Vodňan, z Trutnova do České Skalice a z Nového Jičína do Valašského Meziříčí. Všechny matiční obecné školy byly uzavřeny, stejně tak jako drtivá většina mateřských škol, byť některé z nich existovaly i nadále (Čížkrajice, Frýdnava, Kamenná, Nový Klíčov-Štítovky, Líně, Manětín, Ohučov, Petrovice, Rudolfov, Štoky I, Štoky II, Dolní Tanvald, Trnovany, Třeбенice, Nová Ves, Bludov, Český Bohdík, Hostice, Jevíčko, Kostelec, Kučerov-Manerov, Muglinov, Dolní Studénky a Horní Štěpánov), pouze jedna školka byla přemístěna do neobsazeného území (z Brusnice do Bílé Třemešné).

Během školního roku 1938/1939 došlo k dalším dramatickým událostem, které zásadně ovlivnily činnost ÚMŠ. Po 15. březnu 1939 byly zmařeny veškeré naděje, které počítaly s možností nerušené, byť omezené činnosti ÚMŠ. Přesto ani v této době Matice nerezignovala a pracovala dále. Do konce května 1939 oznámily jednotlivé odbory příslušným úřadům, že budou i nadále vyvíjet svoji činnost. Ta se sice formálně omezovala jen na území Protektorátu Čechy a Morava, ÚMŠ však pečovala ještě i o několik škol, které zůstaly v odtržených pohraničních oblastech. Jednalo se o mateřské školy v obcích, kde byly v důsledku koncentrace většího množství obyvatelstva české národnosti dosud tolerovány. Tak ještě na jaře 1939 vyržovala ÚMŠ 2 mateřské školy v Bludově, po jedné v Českém Bohdíkově, Hosticích, Dolních Studénkách, Dolním Tanvaldě a Trnovanech.

Matice se snažila především svojí podpůrnou činností pokračovat v předválečných aktivitách spolku. Ústředí ÚMŠ vydalo počátkem května 1939 výzvu všem odborům, v níž se mj. psalo: „Prosíme, aby odbory ÚMŠ

pokračovaly dále ve své záslužné činnosti a čestné práci, pomáhající ÚMŠ svojí hřivnou ku zvýšení kulturní úrovně českého národa. Dnes, kdy zkušenosti posledních měsíců ukázaly nám malou početnost našeho národa, uvědomujeme si opět význam drobné národní práce pro zachování a rozvoj národních hodnot. Drobná národní práce stává se nám útočištěm a příkazem sebezáchovy.³⁷

Na základě vládního nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě, byla provedena očista ÚMŠ od členů židovského původu. Ústředí ÚMŠ vyzvalo všechny místní odbory, aby „v zájmu existence ÚMŠ nebyli za členy odborů přijímáni neárijski a dále aby vhodným způsobem byly vyžádány zpět legitimace neárijským členům již vydané“, každý člen ÚMŠ byl požádán o vlastnoručně podepsané místopřísežné prohlášení o své rasové čistotě.³⁸ Vnitřní spolková činnost ÚMŠ se omezila pouze na vyřizování nejnnutnějších organizačních záležitostí, týkajících se především správy majetku a hospodářských aktivit Matice. Od roku 1940 se nekonaly valné hromady a byla přijata zásada, že za odstoupivšího funkcionáře je možno povolát náhranika a že za předsedu může úřadovat místopředseda. Vždy po vlně zatýkání mezi činovníky Matice docházelo k urychlené likvidaci kompromitujících materiálů v archivu ÚMŠ.

V letech okupace vydržovala Matice odborné školy (obchodní akademie a obchodní školy), odborné školy pro ženská povolání, mateřské školy, útulky (stálé i žňové), poskytovala finanční podporu na věcné potřeby škol, na jízdné, pomůcky a na jiné školské a sociální potřeby žactva a učitelů (např. penzistům bývalého školského spolku Komenský ve Vídni, který byl v březnu 1942 úředně rozpuštěn) ve formě jednorázových podpor či dlouhodobých stipendií. Snažila se zakládat nové mateřské školy, ale kvůli úředním zákazům byly tyto snahy většinou z dlouhodobého hlediska spíše neúspěšné. V těchto případech pak ÚMŠ alespoň úzce spolupracovala s orgány okresní péče o mládež a podporovala vznik útulků, kde působily matiční učitelky a pěstounky. ÚMŠ se snažila v rámci možností co nejefektivněji spravovat svůj majetek, ale kvůli úředním zásahům jej nemohla využívat zcela svobodně. Na nátlak politických úřadů a německé tajné policie musela Matice nedobrovolně prodávat části svého majetku, např. tři matiční domy v Kučerově na Vyškovsku.

Pokles počtu matičních škol byl během války dramatický. ÚMŠ se však nevzdala a bojovala i navzdory nelehké situaci za české školy dále.

³⁷ *Tamtéž, kart. 334, výzva ústředí ÚMŠ všem odborům z 8. 5. 1939.*

³⁸ *Tamtéž, kart. 334, dopis ústředí ÚMŠ v Praze místním odborům z 11. 7. 1940.*

Ve školním roce 1939/1940 převzala do své správy jihlavskou obchodní akademii a obchodní školu (od 1. 9. 1940 byly obě jihlavské školy přemístěny, obchodní akademie do Polné, obchodní škola do Třeště) a otevřela dalších 20 mateřských škol. V roce 1940 byly otevřeny 4 nové mateřské školy (Bohušovice, Kunžak, Slemeno, Včelná), ale zároveň jich 8 v důsledku německého tlaku zaniklo (Boršov, Čkyně, Kunžak, Metylovice, Slemeno, Trhové Sviny, Bílá Třemešná, Štoky). Ke konci prosince 1940 tak ÚMŠ vydržovala 1 obchodní akademii (Jihlava), 1 obchodní školu (Jihlava), 11 odborných škol pro ženská povolání s 1 internátem v Roudnici, 35 mateřských škol (Bohušovice nad Ohří, Boršov-uzavřena 30. 11. 1940, Bzí, Čachrov, Čížkrajice, Čkyně-uzavřena 30. 11. 1940, Držkov, Dřemčice, Frýdštejn, Homole, Jenišovice, Nový Klíčov, Líně, Manětín, Podolí, Rudolfov, Slemeno-uzavřena 30. 11. 1940, Staňkov, Trhové Sviny-uzavřena 30. 11. 1940, Tanvald, Třebenice, Třebívlice, Bílá Třemešná-uzavřena 30. 11. 1940, Úsobí, Včelná, Nová Ves a Zásada v Čechách a Bitov, Frýdnava, Jevíčko, Jilemník, Jindřichov, Kostelec, Kunžak-uzavřena 30. 11. 1940, Manerov, Metylovice, Muglinov, Horní Štěpánov, Štoky I, Štoky II-k 31. 8. 1940 obě školy spojeny a Valtínov) pro 2 559 žáků a podporovala 3 živnostenské školy pokračovací (Terezín, Třebenice a Štoky).

V roce 1941 došlo jen k několika případům přemísťování škol z míst, kde byl proti nim veden silný německý tlak. Ke konci roku ÚMŠ vydržovala 1 obchodní akademii (Pelhřimov, kam byla k 1. září 1941 přemístěna z Polné), 1 obchodní školu (Náměšť nad Oslavou, kam byla k 1. září 1941 přemístěna z Třeště), 11 odborných škol pro ženská povolání (internát v Roudnici zanikl), 33 mateřských škol (Bohušovice nad Ohří, Bzí, Čachrov, Čížkrajice, Držkov, Dřemčice, Frýdštejn, Homole, Jenišovice, Nový Klíčov, Líně, Manětín, Podolí, Rudolfov, Staňkov, Třebenice, Třebívlice, Úsobí, Včelná, Nová Ves a Zásada v Čechách a Bitov, Jevíčko, Jilemník, Jindřichov, Panská Lhota, Manerov, Muglinov, Nížkov, Stáj, Horní Štěpánov, Štoky a Valtínov na Moravě) pro 2 544 žáků a podporovala 5 živnostenských škol pokračovacích (Brloh a Třebenice v Čechách a Starý Hrozenkov, Střítež nad Ludinou a Vyškovec-Bošačky na Moravě). Podporovala rovněž 12 dětských útulků (Borovany, Boršov, Boubská, Čkyně, Huntířov, Loukovec, Slemeno, Trhové Sviny, Bílá Třemešná a Kamenný Újezd v Čechách a Střítež nad Ludinou na Moravě).

V roce 1942 bylo otevřeno 5 jednorozročných rodinných škol při odborných školách pro ženská povolání (Cítoliby, Jaroměř, Jičín, Lomnice nad Popelkou, Vodňany) a došlo k několika přemísťením mateřských škol (z Jilemníku do Poděšína, mateřská škola ve Včelně na konci školního roku zanikla). Ke konci roku 1942 tak ÚMŠ vydržovala 1 obchodní akademii, 1 obchodní školu, 11 odborných škol pro ženská povolání, 5 jednorozročných rodinných škol a 33 mateřských škol pro 2 852 žáků, podporovala 3 učňovské školy

a lidové školy hospodářské (Termesivy a Třebenice v Čechách a Střítež nad Ludinou na Moravě), 57 dětských útulků a 25 žňových útulků. Většina dětských útulků (53) se nacházela v Čechách, většina žňových útulků (22) na Moravě.

V roce 1943 se přes nepřízeň okupačních úřadů vyvíjela činnost ÚMŠ zpočátku celkem slibně: na počátku roku vydržovala Matice 1 vyšší obchodní školu (dříve obchodní akademie Pelhřimov), 1 obchodní školu (Náměšť nad Oslavou), 11 odborných škol pro ženská povolání s jednoročními rodinnými školami, 32 mateřských škol pro 2 714 žáků a spoluvydržovala s okresními péčemi o mládež 53 stálých dětských útulků. V březnu 1943 však vyšel výměr ministerstva školství a národní osvěty, podle něhož byly ke konci školního roku uzavřeny všechny matiční školy (útulky zůstaly nepovšimnuty). Přesto byly téměř všechny tyto školy zachráněny (zanikly pouze 3 mateřské školy a po roce ještě odborná škola pro ženská povolání v Libochovicích), když byly vesměs i se zařízením (a značnými finančními dotacemi) předány obcím a okresním péčím o mládež.

Vývoj matičního školství v době okupace se dá vyjádřit rovněž srovnáním finančních výdajů ÚMŠ na školství v jednotlivých letech, byť je vzhledem k měnovému a kurzovému postavení československé a protektorátní koruny toto srovnání pouze velmi rámcové. Z níže uvedených údajů plyne, že v roce 1938 vydala ÚMŠ na podporu menšinového školství 8 814 083,01 korun, v roce 1939 se tato částka snížila na 3 299 179,14 korun, v roce 1941 společně s různými podporami (jízdne žáků, podpory neumístěným učitelkám) vyplatila ÚMŠ na provoz matičního školství 5 204 353,51 korun, v roce 1942 na provoz škol a podpory vynaložila 7 481 049,85 korun, v roce 1943, kdy již byla činnost Matice vážně narušena, to bylo ještě 6 001 960,75 korun.

Tak trochu osudnou se ÚMŠ stala již zmiňovaná obec Kučerov na Vyškovsku. V průběhu jednání o vynuceném prodeji matičních domků v Kučerově se Matice dostala do sporu s vyškovským okresním hejtmanstvím. Tamní hejtman, v rozčilení nad protahujícím se jednáním, navrhl v roce 1942 rozpuštění ÚMŠ. Podání učinil na Zemský úřad na Moravě v Brně, který jej postoupil 24. září 1942 říšskému protektoru. Velitel bezpečnostní policie v Praze postoupil opis dopisu pověřenci pro organizace s příkazem, aby byla ÚMŠ rozpuštěna a její majetek převeden do německých rukou. Dne 9. ledna 1943 došel od úřadu říšského protektora, pověřence pro organizace, doporučený výměr datovaný 6. lednem 1943, podle něhož byla Matice postavena pod německý dozor a vyzvána, aby urychleně vykázala své jmění a svoji činnost. Od té doby měla ÚMŠ prakticky zablokované veškeré účty a nemohla svobodně disponovat svým majetkem, nesměla vydávat a prodávat pohlednice, v důsledku zřízení sirkového monopolu

nesměla propůjčovat matiční známky na zápalky, což v obou případech vedlo ke značnému poklesu spolkových příjmů. Druhý útok proti ÚMŠ přišel, jak již bylo dříve uvedeno, z ministerstva školství a národní osvěty, které v březnu 1943 vydalo nařízení o uzavření veškerých matičních škol ke konci školního roku 1942/43. Díky diplomatickému úsilí činovníků ÚMŠ se sice téměř všechny školy podařilo zachránit jejich převedením do správy příslušných měst a obcí, ale veškeré výdaje spojené s převodem a dalším vydržováním těchto škol nesla i nadále Matice. Později se sice podařilo navýšit dotčeným městům a obcím rozpočty na provoz těchto škol, ale např. učitelky většiny původně matičních mateřských škol platila tajně i nadále ÚMŠ, a to proti výslovnému zákazu okupačních úřadů. Již 10. července 1943 došlo k prvnímu likvidačnímu zákroku ze strany německé policie proti ÚMŠ. Některé odbory již byly rozpuštěny, ale došlo k tomu v důsledku úředního omylu: úředním nařízením byla totiž rozpuštěna Národní Matice (bývalá Národní jednota pošumavská), která však neměla s ÚMŠ nic společného. Podobný název jen zmýlil bezpečnostní orgány a v důsledku tohoto omylu mohla ÚMŠ ještě nějakou dobu pracovat.

Konec činnosti Matice se však rychle blížil. Úřad pověřence pro organizaci při úřadu řííšského protektora vydal 23. srpna 1944 výměr, na jehož základě byla ÚMŠ rozpuštěna. Likvidátorem Matice byl jmenován německý úředník Václav Machek. Ten však neoplýval žádnou přehnanou úřední horlivostí, likvidační práce zdržoval a díky němu se Matici podařilo udržet téměř veškerý spolkový majetek až do konce války.³⁹

Během okupace ztratila ÚMŠ řadu svých členů a činovníků, snad z každého odboru byl někdo umučený nebo alespoň vězněný. První obětí nacistické zvůle se stala matiční učitelka a správkyňe mateřské školy v Hostouni na Horšovskotýnsku Anna Jindřichová. Dne 6. října 1938 se pokusila ještě se dvěma pomocníky a šoférem odvézt nábytek školy, ale při tomto pokusu byli všichni zadrženi a uvězněni v místním vězení. Oba pomocníci a šofér byli 10. října propuštěni a bylo jim řečeno, že Jindřichová odešla na svobodu již dříve. Teprve 25. října byl vyrozuměn Obecní úřad v Bukové, kde bydlel její otec, že Jindřichová spáchala 9. října ve vězení sebevraždu. Podle několika svědectví však byla ve vězení utlučena.

³⁹ NA, *ÚMŠ Praha, kart. 63, Padesátáosmá výroční zpráva Ústřední matice školské v Praze za dobu od 5. května 1945 do 31. prosince 1946 a se zřetelem k době okupace. Praha 1947, s. 18–19.*

Období 1945–1951

Bezprostředně po skončení války došlo k obnovení činnosti Matice. Sešlo se poslední „válečné“ předsednictvo ÚMŠ, aby se znovu ujalo výkonu svého mandátu, dočasně a formálně přerušeno nedobrovolnou likvidací spolku. ÚMŠ oficiálně oznámila ředitelství Sboru národní bezpečnosti, že pokračuje ve své činnosti, jednotlivým místním odborům byly vráceny spolkové knihy, razítka a pokladní hotovosti, odvedené během procesu likvidace. Dne 2. června 1945 byli zástupci ÚMŠ přijati na Hradě prezidentem Edvardem Benešem a představili mu program činnosti Matice v poválečném období, který spočíval v následujících bodech: odsunu německého obyvatelstva z Československa, podpoře školství, osvětové a kulturní výstavby pohraničí, oživení původní slovenské a české tradice, povzbuzení a udržení zájmu o pohraničí po všech stránkách. Prezident Beneš se pochvalně vyslovil o činnosti ÚMŠ v uplynulých desetiletích a vyjádřil názor, že by nebylo účelné, aby aktivity Matice byly po válce ukončeny, neboť „i za nových poměrů jest pro ni dostatek velkých úkolů a její činnosti bude ještě na dlouhou dobu zapotřebí“.⁴⁰ O několik dní později, 7. června 1945, přijal zástupce ÚMŠ také ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý, který rovněž plně podpořil matiční aktivity.

Výměrem ministerstva školství a osvěty z 16. června 1945 byla na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. zavedena dočasná národní správa spolku, národními správci byli jmenováni JUDr. Josef Wajs, JUDr. Zdeněk Novák, JUDr. Vlastimil Stypa a Vilém Šulc. Tato národní správa vedla spolek do volby nového výboru na řádné valné hromadě. Ta, v pořadí už 58., se konala 8. července 1945. V úvodu jednání byly zaslány pozdravné dopisy ministerskému předsedovi Zdeňku Fierlingerovi a ministrům školství a osvěty Zdeňku Nejedlému a informací Václavu Kopeckému. Předsedající dr. Eduard Hartl vzdal rovněž dík generalissimu Josefu Visarionoviči Stalinovi, Sovětskému svazu a ostatním spojencům a vyjádřil naději, že „nyní po dosažení osvobození budou naplněny všechny tužby českého a slovenského lidu po úplné politické a hospodářské nezávislosti“.⁴¹ Prezident Beneš byl zvolen čestným členem ÚMŠ, která se „radostně přihlásila k vládnímu programu, který splňuje všechny národní požadavky,

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 32.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 33.

za něž ÚMŠ po celou dobu svého trvání bojovala".⁴² V úvodním referátu nastínil E. Hartl rovněž program ÚMŠ v poválečné době: „V době přítomné bude Matice pracovati v oboru sociálním a kulturním ruku v ruce se státem v mezích prohlášení Košické vlády, vždy ochotna pomáhati a předati své dílo těm, kteří přijdou po nás. V Čechách vane opět volný vzduch a Čech nebude otrokem, ale volným člověkem stojícím opět jako rovný s rovným v tom velikém boji světa s ostatními národy evropskými a světovými.“⁴³ Na valné hromadě pronesl projev zmocněnec ministra Nejedlého dr. Alois Fišer a pražský primátor dr. Václav Vacek. Fišer mj. prohlásil: „Státní školská správa učiní vše, aby školství bylo přivedeno opět v době co možno nejkratší na onen stupeň dokonalosti, který odpovídá naší tradici, snaze zařaditi se na poli kulturním mezi přední národy. Úkoly tu jsou ovšem veliké. Vítána bude proto každá snaha, která podporuje školskou správu při řešení těchto obtížných úkolů. Ústřední matice školská starala se intenzivně o kulturní rozvoj pohraničních oblastí a lze právem předpokládati, že se i v budoucnosti zcela vědí do činorodé práce za účelem dosažení nejkrásnějších národních a kulturních úspěchů.“⁴⁴

Významným bodem valné hromady bylo rovněž ukončení období dočasné národní správy spolku a volba jeho nového vedení. Novým starostou spolku byl zvolen dlouholetý menšinový pracovník JUDr. František Stašek, který se jen pár dnů před valnou hromadou vrátil z koncentračního

⁴² *Tamtéž*, kart. 63, zpráva z valné hromady z 8. 7. 1945. E. Hartl uvedl jmenování prezidenta Beneše čestným členem slovy: „Za to vše (pozn. za osvobození Československa) vděčíme v první řadě mužům, kterého dobrý genius vyzvedl na první místo do čela národa v pravý čas, jak tomu bude, doufám, i v budoucnosti. Výbor ÚMŠ uznává vděčně mimořádné činy a ničím nesrovnatelná dobrodění, která prokázal pan prezident Dr. Beneš našemu národu a tím také nepřímo naši malé složce Ústřední matici školské, rozhodl se doporučit valné hromadě, aby pan prezident Beneš byl jmenován čestným členem ÚMŠ.“ Návrh byl přijat jednomyslně a valná hromada poslala Benešovi telegram následujícího znění: „Vzpomínajíc Vaši odhodlanost, síly a velikosti ducha, které nás tolik posilovaly v dobách nejstrašlivějších, a Vaši nehynoucí zásluhy o národ a stát, dovolujeme si Vás, pane presidente, vděčně pozdravit ze své první valné hromady v osvobozené republice. Zároveň si dovolujeme zdvořile oznámiti, že Vás valná hromada jednomyslně zvolila čestným členem ÚMŠ na dík své nejvyšší úcty a vděčnosti. Prosíme, abyste laskavě toto čestné členství přijal.“

⁴³ *Tamtéž*.

⁴⁴ *Tamtéž*.

tábora. Nový starosta ve svém inauguračním projevu nastínil program Matice slovy: „Stojíme na počátku budování nového státu, za podmínek naprosto jiných než v roce 1918. Do pohraničí vchází dnešní generace, ne aby strádala a obětovala se. Bude účastna všeho, co vytvořily minulé generace a co přinesl výsledek války a toho, co zdokonalí naše národní vlády. (...) Dějiny se nezastavují. Musíme si pro vždy býti vědomi své zeměpisné polohy a neodčinitelného sousedství Německa a jeho staré i budoucí rozpínavosti. Toužíme po silném pohraničí. Máme podruhé v dějinách jedinečnou možnost zabezpečiti politicky i hospodářsky osvobození českého a slovenského národa. Poučení minulostí musíme proto být a zůstat ve střehu a vybudovat pohraničí v pevnou, nerozbornou hráz. (...) Nemáme obav, že pro naši činnost není dosti místa, zaposloucháme-li se na chvíli do hlasů z celých Čech, Moravy a Slezska, které se dožadují naší pomoci. Ve své práci neustaneme, dokud v pohraničním území oproštěném od cizího a nepřátelského živlu nevyrostou nové generace českých lidí uvědomělých a srostlých s touto starou českou půdou a dokud každému našemu dítěti v nejmenší obci nebude umožněno choditi do dobře vybavené a všem moderním požadavkům vyhovující školy.“⁴⁵ V souladu se stanovami spolku byl zvolen rovněž 45-ti členný výbor, jehož ustavující schůze se uskutečnila 11. července. Na ní došlo k volbě předsednictva ÚMŠ: dvou náměstků starosty (Josefa Wajse a Františka Uhlíře), dvou jednatelů (Zdeňka Nováka a Aloise Fišera), pokladníka (Jaroslava Hory) a účetního (Jana Nekoly). Během správního roku 1945/46 došlo k několika změnám ve vedení spolku: 15. září 1945 rezignoval na funkci jednatele Zdeněk Novák a byl nahrazen Vlastimilem Stypou, 11. srpna 1946 zemřel starosta ÚMŠ František Stašek a jeho funkci pak až do další řádné valné hromady vykonávali oba náměstkové.

ÚMŠ se ve své poválečné činnosti snažila jednak navázat na program z období do roku 1938, jednak plnila nové úkoly plynoucí z poválečného uspořádání Československa a ze situace, která nastala v národnostně smíšených oblastech československého pohraničí. Klíčovou roli sehrála ÚMŠ zejména v období osidlování pohraničních oblastí českým a dalším slovanským obyvatelstvem. Snažila se dokázat, že ani v nových poměrech není její existence zbytečná a že je v zájmu velké části národa zapotřebí. Na valné hromadě v roce 1947 mj. zaznělo: „A jako dříve bylo to opět

⁴⁵ *Tamtéž, kart. 63, Padesátáosmá výroční zpráva Ústřední matice školské v Praze za dobu od 5. května 1945 do 31. prosince 1946 a se zřetelem k době okupace. Praha 1947, s. 47–48.*

české dítě v pohraničí, na něž především soustředil se zájem ÚMŠ; jest nám nad jiné jasno, že jest třeba, aby právě naše pohraničí bylo duchovně i hmotně silné, neboť za hranicemi našimi žije nesmiřitelný nepřítel pln zloby a nenávisti proti českému národu, jak četné události jsou toho smutným a přesvědčivým důkazem.“⁴⁶ A tak hned po převratu zahájila ÚMŠ revizi svého školství v pohraničí, jehož stav byl žalostný: některé školy byly zcela zničeny, jiné poškozeny, chyběl inventář a učební pomůcky. Bezprostředně po příchodu prvních českých osídlenců zřizovala ÚMŠ v pohraničí mateřské školy. Počátkem roku 1946 podnikla rozsáhlou a úspěšnou kampaň pod heslem „Darujte knihy do pohraničí“. Do konce dubna 1946 bylo sebráno a rozesláno celkem 35 000 učebnic a dalších knih, které byly rozděleny 206 obecným, měšťanským a odborným školám. ÚMŠ rovněž pečovala o výuku dětí českých reemigrantů z mnoha evropských států (např. SSSR, Francie, Německo, Rakousko, Polsko, Maďarsko, Jugoslávie), pro něž organizovala jazykové a vlastivědné kurzy, které měly napomoci jejich snazší asimilaci do československé společnosti. V této souvislosti je třeba uvést rovněž péči ÚMŠ o lužickosrbskou mládež, kdy Matice otevřela ve Varnsdorfu a České Lípě první školy umožňující, aby se vzdělávala v jejím rodném jazyce. ÚMŠ dostala do národní správy několik domů konfiskovaných podle dekretů prezidenta republiky německým majitelům. Jednalo se o 2 domy v Praze, v nichž plánovala Matice zřídit hraničářskou vysokoškolskou kolej pro studenty z pohraničí a tzv. zájezdový domov pro ubytování školních výprav, po 2 domech ve Varnsdorfu a v Boru u České Lípy, kde byly umístěny internáty.

Vážným problémem, který musela ÚMŠ po válce rovněž řešit, byla otázka restituce mateřského majetku, který zůstal po roce 1938 v okupovaném pohraničí a byl převeden na německé subjekty. Vzhledem ke komplikovaným majetko-právním vztahům a často neuváženému a překotnému přidělovému řízení se majetek dostával do rukou českých či jiných slovanských předků a jeho opětovné získání do vlastnictví ÚMŠ bylo mnohdy značně obtížné. Dalším problémem poválečné činnosti ÚMŠ byl rovněž nedostatek pedagogického personálu mateřských škol. ÚMŠ přijala do svých služeb 50 sil, které zahájily činnost v pohraničních mateřských školách, a vyzvala rovněž své penzionované učitelky, aby znovu nastoupily službu v pohraničí.

Poválečná existence ÚMŠ se však již nedala významem srovnat s činností před rokem 1938 a nad bytím Matice se začínaly stahovat politické mraky. Přesto se stále snažila uchránit výsledky své desítky let trvající

⁴⁶ *Tamtéž, kart. 63, zpráva z valné hromady z 26. 10. 1947.*

národní práce. Činovníci Matice pracovali v souladu s vládním prohlášením a snažili se zbytečně neupozorňovat na svoji prvorepublikovou minulost. V říjnu 1947 poslala ÚMŠ prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí blahopřejný telegram generalissimu Stalinovi ke 30. výročí VŘSR.⁴⁷ Ještě v lednu 1948 vydala Matice propagační leták, v němž obhajovala smysl své další existence slovy: „Dnes již ÚMŠ nemusí vydržovati školy, její péče o děti v místech, k nimž ji váže tradice, však neustala. Sleduje účel, pro nějž byla založena: prospěch školní mládeže v pohraničí, službu národu a slovanské myšlenky. Uvažte obtíže, se kterými se školství v pohraničí setkává: chudé a nedávno osídlené obce povinné nésti věcný náklad, vyloupené, válkou poškozené budovy, nedostatek knih, zařízení a pomůcek, vyučování dětí reemigrantů ze všech států Evropy a dětí navštěvujících za okupace německé školy, z nichž mnohé neovládají dobře mateřský jazyk. Chceme, aby byla dokončena konsolidace pohraničí, které musí tvořiti pevnou hráz státu proti německému tlaku. Dobře vybavená škola je toho základem i zárukou. Proto ÚMŠ pomáhá školám v pohraničí, které se na ni obracejí se svými bolestmi a potřebami jako na svou dávnou ochranitelku.“⁴⁸

O osudu ÚMŠ však již bylo prakticky rozhodnuto. Po únorovém komunistickém převratu v roce 1948 vznikl Akční výbor národních jednot a matic, který sjednotil všechny národní spolky. K 1. dubnu 1948 došlo k rozpuštění všech místních odborů národních jednot (např. Národní jednoty pošumavské, Národní jednoty severočeské atd.), místní odbory ÚMŠ ještě na čas setrvaly v činnosti. Jejich existence byla ukončena k 1. říjnu 1948 a majetek místních odborů se všemi právy a závazky přešel podle stanov na pražské ústředí. O pár dní později, dne 19. října 1948, bylo na schůzi Akčního výboru národních jednot a matic rozhodnuto také o rozpuštění ústředí ÚMŠ v Praze. Téměř sedmdesátiletá existence ÚMŠ tak byla zavr-

⁴⁷ *Tamtéž*, kart. 334, dopis ÚMŠ v Praze ministerstvu zahraničních věcí z 6. 10. 1947 se žádostí o doručení telegramu k 7. 11. 1947. Telegram zněl: „Ústřední matice školská, spolek, který po 70 let vydržováním českých škol bojoval proti německému pronikání na slovanský východ, připojuje se radostně k blahopřejným projevům celého národa, českého i slovenského, k třicátému výročí vzniku SSSR. Zvláště pak z usnesení své valné hromady tlumočí díky Ústřední matice školské generalissimu Stalinovi za to, že rozhodným svým slovem v Postupimi osvobodil československý národ od německých přistěhovalců a tím zabezpečil jeho slovanský ráz. Sláva SSSR, sláva osvoboditelce Slovanstva Rudé armáde a jejímu vůdci generalissimu Stalinovi!“

⁴⁸ *Tamtéž*, kart. 334, propagační leták ÚMŠ z 20. 1. 1948.

šena. Ještě tři roky však probíhala likvidace spolku a k definitivní tečce za existencí ÚMŠ došlo 31. března 1951, kdy byla ukončena činnost akčního výboru. Po více jak sedmdesáti letech činnosti tak zanikl spolek, který se svým významem a přínosem pro národní školství zřetelným způsobem zapsal do dějin českého národa. Vedle národních jednot a matic, které však měly výrazně širší záběr činnosti, posilovala také ÚMŠ ve spolupráci s nimi po celá desetiletí národní sebevědomí českého obyvatelstva a přispívala ke stabilizaci české menšiny v národnostně smíšených oblastech Českých zemí a Československa.⁴⁹

⁴⁹ Blíže k národním jednotám a maticím viz sborník *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, který byl vydán v nakladatelství Tilia v Šenově u Ostravy v roce 2003 jako výsledek projektu GA ČR „České národněpolitické aktivity v pohraničí českých zemí v Československé republice 1918–1938“*. Sborník se zabývá mj. činností *Národní jednoty severočeské* (s. 173–194), *Národní jednoty pošumavské* (s. 221–244), *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu* (s. 195–220), *Matice opavské* (s. 119–150) a *Slezské matice osvěty lidové* (s. 151–172).

Zusammenfassung

Der Zentrale Stiftungsfonds für Schulwesen (Ústřední matice školská) in den Jahren 1918–1951

*Im Jahre 1993 veröffentlichte die Archivarin des damaligen Staatlichen Zentralarchivs in Prag Alexandra Špiritová im Sammelband *Paginae historiae* eine Studie unter dem Titel *Ústřední matice školská v letech 1880–1919* (Der Zentrale Stiftungsfonds für Schulwesen in den Jahren 1880–1919), gewidmet der ersten Epoche der Entwicklung dieses bedeutendsten tschechischen Vereines, der vor allem auf die Pflege um das tschechische Schulwesen in den nationalgemischtsprachigen Gebieten der böhmischen Länder und später der Tschechoslowakei orientiert war.*

Auf ihre Arbeit knüpft diese Studie an, die die Geschichte des Zentralen Stiftungsfonds für Schulwesen in nächsten Etappen seiner Entwicklung schilderte, also in den Jahren 1918–1951. Falls A. Špiritová in ihrer Studie die Entwicklungsperiode des Fonds in den Jahren 1880–1919 als „bedeutendste für tschechisches Minoritätsschulwesen in der ganzen Zeit seiner Existenz“ bezeichnete, kann man die Entwicklung in den Jahren 1880–1938 als erfolgreichste Ära in der Geschichte dieses Vereines bezeichnen. Auf Grund der neuen Schullegitimative verbesserten sich nach dem Jahre 1918 radikal die Bedingungen für die Existenz der Volksschulen. Die meisten Schulen, die bis dieser Zeit privat (des Fonds) waren, wurden verstaatlicht, es konnte eine ganze Reihe von Fondsschulen entstehen, vor allem Kindergärten und Mittelschulen. Am Anfang des Schuljahres 1938/39 betrib der Fonds 297 Schulen: 7 erweiterten Oberschulen (5 Realgymnasien, 1 Realschule, 1 Lehreranstalt), 9 Fachschulen (3 Handelsakademien, 6 Handelsschulen), 11 Fachschulen für Frauenberufe mit 3 Internaten, 32 Grundschulen, 219 Kleinkinderbewahranstalten und Kindergärten, 5 Sprachkurse, 1 Kurs des Lehrstoffes für Bürgerschule, und unterstützte 13 Fortbildungs-Gewerbeschulen und landwirtschaftliche Volksschulen.

Das nächste Kapitel der Fondsentwicklung begann im Herbst 1938, wann der Fonds nach der Okkupation der nationalgemischtsprachigen Grenzgebiete durch Deutschland große Verluste erlitt. Der Fonds kam um ein Zehntel seiner Schulen und anderen Immobilien, das meiste bewegliche Gut blieb im Okkupationsgebiet. Die Pflege des Fonds konzentrierte sich in den Jahren 1938–1944 vor allem auf die Schulen im Protektorat Böhmen und Mähren. Trotzdem wurden seine Aktivitäten durch Restriktionen seitens Reichs- und Protektoratsbehörde, durch den Mangel an Finanzen, aber auch infolge der Abnahme von Funktionären und Mitgliedern (z. B. wegen deren Internierung in den Konzentrationslagern) wesentlich

beschränkt. Die Bemühungen der Behörden, die Aktivitäten des Fonds zu beschränken, mündeten in vollständiges Verbot: im Januar 1943 wurde der Fonds unter deutsche Kuratel gestellt und konnte mit seinem Besitz nicht disponieren, im März 1943 wurde angeordnet, am Ende des Schuljahres 1942/43 alle Schulen des Fonds zu schließen, im August 1944 wurde der Fonds vollkommen aufgelöst. Nur dank dem Liquidator, der wenig Eifer zeigte, waren die Schäden nicht so groß und es gelang, fast ganzes Gut bis Kriegsende zu retten.

Nach Mai 1945 begann die nächste, schon letzte Etappe der Existenz des Fonds. Unmittelbar nach Beendigung des Kriegs kam zur Erneuerung der Vereinstätigkeit und zu dem Setzen der Nachkriegsaufgaben. Es gehörten darunter z. B. die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei, die Unterstützung des Schulwesens und Kulturaufbaus in den Grenzgebieten, die Belebung der ursprünglichen slawischen und tschechischen Tradition oder Aufmunterung des Interesses für das Grenzgebiet in jeder Hinsicht. Der Fonds errichtete im neu besiedelten Grenzgebiet die tschechischen Schulen, die er nach Personal- und auch materiellen Seite versicherte, widmete Sorgfalt dem Unterricht der Kinder der tschechischen Reemigranten, sorgte für die Ausbildung der sorbischen Jugend. Trotzdem sich der Fonds nach dem Jahre 1945 öfters mit Nachdruck zur Politik der neuen tschechoslowakischen Regierungen meldete, drohte ihm in Anbetracht seiner Vergangenheit (vor allem seiner Tätigkeit in der Ersten Republik) und angesichts der Bemühungen der KPTsch, alles öffentliches Leben gleichzuschalten, Gefahr. Nach dem Staatsstreich im Februar 1948 wurden alle Vereine ins Aktionskomitee der nationalen Einheiten und Vereine verschmelzt und es kam im Verlaufe des Jahres 1948 allmählich zu deren Liquidation. Der Stiftungsfonds für Schulwesen wurde im Oktober 1948 aufgelöst und seine Liquidation wurde zum 31. März 1951 definitiv beendet. Nach mehr als sieben Jahren der Tätigkeit erlosch ein Verein, der sich mit seiner Bedeutung und seinem Beitrag zum Nationalvolksschulwesen in die tschechische Geschichte deutlich eingeschrieben hat.